

Ortadoğu'nun Kült Sorunu - 'Su': Sosyo - Ekonomik ve Jeo - Ekonomik Bir Tahlil¹

İrfan KALAYCI²

Öz

Dünyanın en karmaşık sosyo-ekonomik yapısına ve en derin jeo-ekonomik özelliğe sahip bölgelerinden biri, Orta Doğu'dur. Orta Doğu'nun en kült sorunlarından biri ise "su gerilimi"dir. Bu sorun, hem (ekonominin toplum üzerindeki etkisiyle ilgili olan) "sosyo-ekonomi"nin, hem de (coğrafyanın ekonomi üzerindeki etkisiyle ilgili olan) "jeo-ekonomi"nin konusudur. Suyun fiziksel kaldırma kuvveti, Orta Doğu ekonomileri açısından 'kalkındırma kuvveti' özelliğine dönüşmüştür. Çünkü yeterli su kaynaklarına sahip olmak, enerji zenginliği ve refah demektir. Aksine, su kaynakları yetersiz olan ülkelerde elektrik açığı ve enerji ithalatı gibi sorunlar doğmaktadır. Bu durumlar, kalkınma ve jeoekonomik güç ile doğrudan ilişkilidir. Orta Doğu'da petrolle ilgili tarihsel ve güncel çatışmalarda emperyalist devletlerin rolü vardır. Fakat ileride suyla ilgili çatışmalar özellikle bölge ülkeleri arasında geçecektir. Bunun temel nedeni, bazı bölge ülkelerinin su kaynaklarından uzak olması ya da bu kaynaklara yeterince erişememesidir. Su arz ve talebi, sosyo-ekonomik yapı açısından benzerlik taşıyan Orta Doğu ülkelerini farklılaştırmıştır. Ayrıca, sınır aşan sular, Orta Doğu'da jeo-ekonomik güç dağılımını da değiştirmiştir. Buna bağlı olarak, su kıtlığı ve bolluğunu yaşayan ülkeler arasında potansiyel çatışmalar beklenmekte ve su savaşları senaryoları kurgulanmaktadır. Eğer "Orta Doğu Su Birliği" kurulursa, bölgede su savaşları olasılığı ortadan kalabilir. Bu makalenin amacı, Orta Doğu'da su sorunsalını su piyasası ve su stratejileri bağlamında incelemek ve olası su savaşları yerine su barışının sağlanması için bir dizi öneriler sunmaktır.

Anahtar kelimeler: *Orta Doğu'da su sorunsalı, suyun sosyo-ekonomik ve jeo-ekonomik boyutları.*

¹ Bu makale, Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmalar Merkezi'nin 28-30 Haziran 2012'de Elazığ'da düzenlediği *Uluslararası Ortadoğu Sosyolojisi Kongresi*'nde sunulan bildirinin genişletilmiş ve geliştirilmiş şeklidir.

² Doç. Dr. İnönü Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü. İrfan.kalayci@inonu.edu.tr

Cult Problem of Middle East – ‘Water’: A Socio-economic and Geo-economic Analysis

Abstract

The Middle East is one of the regions which have the most complex socio-economic structure and the deepest geo-economic characteristics. One of the cultest problems of the Middle East is “water stress”. This problem is subject of both socio-economy (the impact of economy on society) and geo-economy (the impact of geography on economy). Physical lifting force of the water has transformed to “development force” for the economies of Middle East. Because sufficient water resources means abundance of energy and prosperity. On the contrary, in countries with inadequate water resources the problems such as shortage electricity and energy imports arise. These conditions are directly related to the development and geo-economic power. The imperialist states have roles in the historical and contemporary conflicts about oil in the Middle East. But in the future, water related conflicts will be especially between the countries of the region. The main reason is that some countries in the region away from sources of water or it is not possible to adequately access the resources. Water supply and demand differentiated Middle East countries which has similarities in terms of socio-economic structure. In addition, the transboundary waters has changed the distribution of geo-economic power in the Middle East. Accordingly, potential conflicts are expected between the countries with water scarcity and abundance and scenarios of water wars are constructed. If “Middle East Water Association” is established, the possibility of water wars in the region will be disappeared. The purpose of this study is to examine the Middle East’s water problem in the context of the water market and water strategies and to present some suggestions for ensuring peace in the water instead of possible water wars.

Keywords: *Water problem of the Middle East, socio-economic and geo-economic dimensions of the water.*

1. Giriş

2012 yılında Dünya Su Günü'nün teması olarak “su ve gıda güvenliği” konusu seçilmişti. Bu tema ile 2050’de nüfusu yaklaşık %25 artması beklenen dünyamızda “gıda güvenliğinin anahtarı sudur”, “dünya susuz, çünkü biz açız”, vb. sloganlarla sorun vurgulanmaya çalışılmıştı. Bu bağlamda, “su hakkı” küresel ölçekte gündeme gelmiştir. Bu haktan yoksun insanların bir bölümü de, su için sıcak savaşların patlamasına elverişli olan Orta Doğu’da yaşamaktadır.

Yapılan bir araştırmaya göre, dünyada su kıtlığı çeken 26 ülkenin 14’ü Orta Doğu’da yer almaktadır. Orta Doğu’nun su zengini Irak’ın yaşadığı krizler düşünüldüğünde bu durum Orta Doğu için suyun gelecekte bölünmelere yol açması muhtemel ciddi bir sorunun kaynağı olabileceğini göstermektedir. Hızlı nüfus artışı ve iklim değişiklikleri sonucu daha da artan su ihtiyacı, 2050’li yıllardan sonra su krizine dönüşerek dünya ülkeleri arasında “savaş nedeni”³ olmaya adaydır. Bugün petrol ve hatta uranyum, bor gibi madenler için savaşan, işgallere girişen emperyalist devletlerin, o ürünlerden daha fazla değerli olan su uğruna çatışmalarını için hiçbir neden yok gibidir.⁴

Su, biyolojik olduğu kadar sosyo-ekonomik ve jeo-ekonomik anlamda da çok değerli ve önemli bir yaşam kaynağıdır. Belki o yüzden, Mark Twain vaktiyle, “*Viski, içmek için; ve su, dövmüşmek içindir*” diye yazmıştır. Bu söz suyun, tarım için hayat demek olduğu ve su için bölgesel, sınıai ve çevresel taleplerin birbiriyle çatıştığı –büyük ölçüde kurak olan– Orta Doğu için geçerliliğini korumaktadır.⁵ Bu saptama, aslında emperyalist devletlerin dün olduğu gibi bugün de petrol için nasıl savaşmaktaysa, yarın da kıtlık yaşayan hangi devlet ise yeterli su kaynaklarına erişmek için savaşabileceğine işaret etmektedir.

³ UNESCO’nun 2010 tarihli bir raporuna göre, yalnız az gelişmiş ülkelerde 884 milyon insan halen temiz suya erişememektedir. 2050’de Asya ve Orta Doğu’nun katkısıyla dünya nüfusu 9 milyara çıkınca, mevcut su kaynaklarına göre, susuz insanların daha da artacağı tahmin edilmektedir. BM’nin eski Genel Sekreteri B. Gali, henüz 1985’te boşuna şu uyarıyı yapmamıştır: “*Eğer gelecekte Orta Doğu’da bir savaş patlayacaksa, bunun nedeni politika değil su olacaktır.*” (Marguerite de Chaisemartin, Charlotte Herman and Michael van der Valk, “The right to water and water rights in a changing world”, [Eds.] Michael R. van der Valk and Penelope Keenan, in *The right to water and water rights in a changing world*, UNESCO-IHE, 2011, p. 1.)

⁴ Dilek Filizfidanoğlu, “Su, Savaş Nedeni Oluyor”, *Cumhuriyet Strateji*, S. 153, 4 Haziran 2007, s. 21.

⁵ Terry L. Anderson ve Donald R. Leal, *Serbest Piyasa ve Çevrecilik*, (Çev. V. F. Savaş), Liberal Düşünce Topluluğu Yayını, Ankara, 1996.

Dünyanın en karmaşık sosyo-ekonomik yapısına ve en derin jeo-ekonomik özelliğe sahip bölgelerinden biri, -belki de birincisi-, Orta Doğu'dur. Bu saptama, dünyanın en fazla kriz üreten bölgelerinden birinin Orta Doğu olduğu ve Orta Doğu'nun en 'kült' sorunlarından birinin ise su gerilimi olduğu şeklinde, birbiriyle ilişkili iki gerçeğe örtüşmektedir. Odak bölge Orta Doğu ve bu bölgenin sorunu 'kült' olunca, hem sosyo-ekonomik ve hem de jeo-ekonomik boyutlarının bir arada tahlil edilmesi gereği ortaya çıkmaktadır.

Orta Doğu'nun da tâbi olduğu sosyo-ekonominin konusu sürdürülebilir kalkınma ve refah iken, jeo-ekonominin konusu ise bölgesel güç dağılımı, güvenlik ve küreselleşme olmaktadır. Bölge ülkeleri, Batı standartlarına göre, çoğunlukla, sosyo-ekonomik gelişmişlikte düşük düzeydedir. Bölgenin başat jeo-ekonomik kaynakları ise, taşıdıkları yüksek enerji özelliklerinden dolayı su ve petroldür. Bu kaynakların arzı ve talebi bakımından Orta Doğu ülkeleri bazı farklılıklar göstermektedir. Burada, odak alınan kaynak "su" olduğuna göre, nehirlerin doğduğu ve aktığı toprakların uluslararası anlaşmazlıkların konusu olduğu gerçeğine vurgu yapılmalıdır. Bu nehirlerin taşıdığı potansiyele bağlı olarak bölge ülkeleri "*su zengini*" ve "*su yoksulu*" şeklinde iki gruba ayrılmıştır. Bu durum, "*su gerilimi*" ve "*potansiyel su çatışmaları-savaşları*" gibi iki temel bölgesel konuyu sorunsallaştırmıştır.

Türkiye açısından suyun, sınır oluşturucu ve sınır aşan özelliğinden dolayı ayrı bir yönü bulunmaktadır. Kıyı sınırlarımız 615 km'lik bir uzunluğa sahiptir. Ülkemiz dünyada bütün komşularıyla 'su'dan sınıra sahip olan ender ülkelerden birisidir. Türkiye'nin tam bir kaynak planlama ve kullanabilme serbestisi bulunmayan sınıraşan/sınıroluşturan su kaynaklarının toplam potansiyeli 66,4 milyar m³ olup bunun toplam su potansiyelimiz içerisindeki payı %36'yı bulmaktadır. Bu durum, su kısıtı yaşanan Orta Doğu'ya komşu olan ve sınıraşan suların kaynağına sahip bulunan ülkemizin stratejik öngörü çalışmalarına ve dinamik bir hidro-politikaya olan ihtiyacını arttırmaktadır.⁶

Orta Doğu, kapsadığı ülkeden ülkeye değişmekle birlikte, emperyalist devletler açısından, 20.yy.ın ortalarına kadar daha fazla toprak-koloni sahibi olma anlamında jeo-politik gücünü yitirirken, daha fazla enerji kaynaklarına ve ekonomik gücüne ulaşma anlamında jeo-ekonomik gücünü

⁶ Dursun Yıldız, "Sınır Oluşturan ve Sınır Aşan Sular: Dünyanın Tanımsız Alanları", *USİAD.net*, 2008.

ise arttırmıştır. Suyun fiziksel kaldırma kuvveti, Orta Doğu ekonomileri açısından ‘*kalkındırma kuvveti*’ özelliğini kazanmaktadır.⁷

Bu çalışmanın amacı, Orta Doğu’nun su sorunsalını, ekonominin toplumsal değerler üzerindeki etkisini inceleyen “*sosyo-ekonomi*” ile, coğrafyanın ekonomi üzerindeki etkisini inceleyen “*jeo-ekonomi*” disiplinlerinin sınırları içerisinde değerlendirmek ve geçmişten geleceğe doğru bir dizi çıkarımlara ulaşmaktır.

2. Orta Doğu’da Su Sorununun Sosyo-Ekonomik Boyutu

Su, yaşamsal bir kaynak ve sosyo-ekonomik bir dinamiktir. O yüzden suyun arzı ve talebine ilişkin bir sorun yaşayan herhangi bir Orta Doğu ülkesi için sosyo-ekonomik bir sorun var demektir.

‘Sosyo-ekonomi’, benzer anlamda ‘iktisat sosyolojisi’, farklı amaçlarla kullanılan bir ‘şemsiye terim’dir. Ayrıca, özellikle piyasaların ve üretim faktörlerinin niceliğine/niteliğine bağlı olarak ortaya çıkan ekonomik gelişme ve değişimin toplumsal etkilerine odaklanan bir sentez disiplindir. Dar anlamda, ekonomi biliminin toplumsal çalışmalarda kullanılması, toplumsal değerlerin ekonomi ile ilişkilendirilmesi demek olan bu disiplinin asıl işi, ülkeleri ya da toplumları nüfus, altyapı, üretim, gelir, istihdam, eğitim, sağlık, özgürlük, güvenlik, katılım gibi uzun bir liste oluşturan sosyo-ekonomik gelişmişlik göstergelerine göre istatistiksel olarak incelemek, karşılaştırmak ve o ülkelerin ya da toplumların nasıl kalkınacağına dair yöntemleri ortaya koymaktır.

Su, hem amaçsal hem de araçsal değişken olarak, tüm göstergelerle doğrudan/dolaylı ilişkili olarak, sosyo-ekonomik gelişme eğiliminin ve sürecinin dışında tutulamaz. Dolayısıyla sosyo-ekonomik kalkınmanın bir bileşeni de su politikalarıdır. BM, bünyesindeki “*Su Görev Gücü*” ile, su sektörünün küresel performansını yakından izlemektedir.⁸ “Milenyum Kalkınma Hedefleri”nin (MKH) dünya kamuoyu nezdinde popülerleşmesini ve hükümetlerin de politikalar portföyüne girmesini sağlayan BM, suya erişimi sürdürülebilir kalkınma hedeflerinden biri olarak nitelemektedir. Su konusu, MHK listesinde 7.sıradadır. Ayrıca BM “Gündem 21” programına göre ‘su kaynakları yönetimi’, eko-sistemin ayrılmaz bir parçası olup küresel ısınmanın olası zararlarının azaltılmasında hassasiyet arz etmektedir.

⁷ İrfan Kalaycı, “Suyun Küresel ‘Kalkındırma’ Kuvveti”, *Cumhuriyet Strateji*, S.126, 27 Kasım 2006, s. 14-5.

⁸ UN, *Water Task Force on Indicators, Monitoring and Reporting Final Report Monitoring progress in the water sector: A selected set of indicators*, p.10.

2.1. Orta Doğu'da Su Bağlantılı Sosyo-Ekonomik Yapı

Orta Doğu'da ülkeler, hidrolojik ve/ya coğrafik bağlantılarına göre, Mısır hariç olmak üzere üç grupta toplanmaktadır: (a) *Ürdün nehri havzası*: İsrail, işgal altındaki Filistin toprakları, Lübnan ve Ürdün. (b) *Fırat-Dicle Nehir havzaları*: Irak, İran, Suriye ve Türkiye. (c) *Körfez ülkeleri / Arap Yarımadası*: Birleşik Arap emirlikleri (BAE), Bahreyn, Katar, Kuveyt, S. Arabistan, Umman ve Yemen. (Bkz. Harita 1.) Su kaynakları mülkiyeti ve suyu kullanım düzeyi, bu ülkeler arasındaki sosyo-ekonomik benzerlikleri azaltırken farklılaşmaları ise arttırmıştır.

Harita 1: Orta Doğu Su Havzası Bölgeleri

Kaynak: Jakob Granit and Rebecca Löfgren (eds), “Water and Energy Link ages in the Middle East: Regional Collaboration Opportunities”, *SIWI Paper* 16, 2010, p.9.

Tablo 1’de görüldüğü gibi; Fırat-Dicle ve Ürdün havzaları ile Körfez etrafında konuşlanmış olan ülkeler içinde, en yüksek kişi başına

(k.b.) düşen gayrisafi yurtiçi hasılaya (GSYH) sahip olanlar Körfez ülkeleri iken, en kalabalık nüfusu barındıran ve suyu tarımda en fazla kullanan ülkeler ise Fırat-Dicle havzası ülkeleri göze çarpmaktadır.

Tablo 1: Orta Doğu’da Sosyo-Ekonomik Göstergeler

	<i>Fırat-Dicle Havzası ülkeleri</i>	<i>Ürdün Havzası ülkeleri</i>	<i>Körfez-Arap Yarımadası ülkeleri</i>
<i>Kişi başına GSYH (2010, bin \$)</i>	Irak : 4 İran : 12 Suriye : 5 Türkiye : 9	Filistin : 2 İsrail : 29 Lübnan : 10 Ürdün : 5	BAE : 55 Bahreyn: 35 Katar : 75 Kuveyt : 57 S.Arab. : 20 Umman : 19
<i>Nüfus (tahmini, yak- laşık, milyon; 2010’dan 2050’ye)</i>	Irak :25-61 İran :78-100 Suriye :20-38 Türkiye:75-99	Filistin :5-10 İsrail :8-10 Lübnan : 4-5 Ürdün : 5-7	BAE : 6-8 Bahreyn: 1-2 Katar : 2-3 Kuveyt : 4-6 S.Arab.:25-42 Umman: 2-3
<i>Suyun tarımsal kullanımı (2008, %)</i>	Irak : 92 İran : 90 Suriye : 95 Türkiye : 75	Filistin : 67 İsrail : 63 Lübnan : 68 Ürdün : 75	BAE : 69 Bahreyn: 58 Katar : 72 Kuveyt : 50 S.Arab. : 89 Umman : 91

Kaynak: CIA 2008’den aktaran, Jakob Granit and Rebecca Löfgren (eds), “Water and Energy Link ages in the Middle East: Regional Collaboration Opportunities”, *SIWI Paper*, 16, 2010, p.12.

Orta Doğu’da toplam reel yenilenebilir su kaynaklarına (TRYSK) sahip olunduğu kadar bu kaynakların kullanımı ve kişi başına paylaşımı da bir sorundur. Kişi başına düşen TRYSK bakımından en şanslı ülkelerin başında Türkiye ve Irak gelirken, onları İran ve Suriye izlemektedir. Petrolü bol olan Körfez ülkelerinin ise su kaynakları bakımından ‘yoksun’ oldukları anlaşılmaktadır (Tablo 2).

Tablo 2: Orta Doğu’da Toplam Reel Yenilenebilir Su Kaynakları (TRYSK) Kullanımı, 2005

	<i>Toplam kullanım (%, TRYSK)</i>	<i>Nüfus (milyon kişi)</i>	<i>TRYSK Kişi başına (m³/yıl)</i>
BAE	1 538	3	49
Irak	57	26	2 920
İran	53	70	1 970
İsrail	122	7	250
Kuveyt	2 227	3	8
S.Arabistan	722	25	96
Suriye	76	18	1 440
Türkiye	18	72	2 950
Umman	137	3	340
Ürdün	115	6	160

Kaynak: UNESCO 2006’dan aktaran Jakob Granit and Rebecca Löfgren (eds), “Water and Energy Link ages in the Middle East: Regional Collaboration Opportunities”, *SIWI Paper*, 16, 2010, p. 9.

2.2. Sosyo-ekonomik Kalkınmayı Suyla Ölçmek: Falkenmark ve Shiklomanov Göstergeleri

Orta Doğu için de geçerli olmak üzere, su politikaları, genellikle şu tür unsurların etkisi altında şekillenir: İklim koşulları, sosyo-ekonomik kalkınma düzeyi, kişi başına ortalama yıllık su kaynağına ilişkin göstergeler, bir ülkenin toprakları üzerine düşen yağışlar sonucunda oluşan yüzeysel ve yeraltı suları ile ulusal sınırları dışından akan suların toplamından oluşan su kaynakları... Su kaynaklarına göre ülkeleri sınıflandırırken ve su kaynakları üzerindeki baskıyı tanımlarken dikkate alınan eşik değerler konusunda bir uzlaşmanın bulunmaması da bir ölçüde bu unsurlara bağlıdır. Bu konuda referans alınan en yaygın kuramsal araçlardan biri “Falkenmark Göstergesi” (FG), diğeri ise “Shiklomanov Göstergesi”dir (SG).⁹

FG’ye göre, tam /yarı kurak iklim kuşağındaki orta gelişmiş bir ülkede, kişi başına enaz içme ve kullanma suyu tüketimi 100 litre/gün (l/g),

⁹ Özden Bilen, *Türkiye’nin Su Gündemi: Su Yönetimi ve AB Su Politikaları*, Umut Tanı Sağlık Matbaa, Ankara, 2008, s. 56-8.

tarım ve sanayi suyu ihtiyacı bu miktarın 5-20 katı arasında, su kaynakları üzerinde baskının hissedileceği eşik değer ise kişi başına yılda 1700 m³ olarak kabul edilmiştir. 1000 m³'ün altına inilmesi durumunda sosyo-ekonomik kalkınma ve refah tehdit edilirken, 500 m³'ün altına girildiğinde ise süregelen sorunlarla karşılaşılır (Tablo 3). Seçenek olarak, SG çerçevesindeki eşik değerler çok daha farklı olup FG'ye kıyasla çok yüksektir. Örneğin 1000 m³/kişi/yıl olağanüstü az sayılırken, 10- 20 bin m³ ise orta-üstü su miktarına denk gelmektedir (Tablo 4).

Tablo 3: Falkenmark Göstergesi

<i>Sınıflandırma</i>	<i>Su miktarı (m³/kişi/yıl)</i>
Su baskısı yok (SBY)	> 1,700
Su baskısının başlaması (SBB)	1,700 -1,000
Yoğun su baskısı (YSB)	1,000 – 500
Yoğun su sorunlarının yaşanması (YSSY)	< 500

Kaynak: European Environment Agency 2004'ten aktaran Özden Bilen, *Türkiye'nin Su Gündemi: Su Yönetimi ve AB Su Politikaları*, Umut Tanı Sağlık Matbaa, Ankara, 2008, s. 58.

Tablo 4: Shiklomanov Göstergesi

<i>Sınıflandırma</i>	<i>Su miktarı (m³/kişi/yıl)</i>
Olağanüstü az (OA)	< 1,000
Çok az (ÇA)	1,000 – 2,000
Az (A)	2,000 – 5,000
Orta (O)	5,000 – 10,000
Ortanın üstü (OÜ)	10,000 – 20,000
Yüksek (Y)	20,000 – 50,000
Çok yüksek (ÇY)	< 50,000

Kaynak: Shiklomanov 1991'den aktaran Özden Bilen, *Türkiye'nin Su Gündemi: Su Yönetimi ve AB Su Politikaları*, Umut Tanı Sağlık Matbaa, Ankara, 2008, s. 58.

Orta Doğu ülkelerinde su kıtlığı sorunu varsa, bu sorunun bir geçmiş ve gelecek boyutunun dikkatle izlenmesi ve karşılaştırılması gerekir. Bu

karşılaştırma için 1955, 1990 ve 2025 yıllarına ait kişi başına su miktarı verileri ve FG-SG eşik değerleri kullanılabilir. Tablo 5'te de görüldüğü gibi, örneğin Türkiye'de, kişi başına su miktarı dönemlere göre azalmakla birlikte FG'ye göre her üç dönemde de su baskısı yok (SBY) iken, SG'ye göre ise orta (O) ve az (A) olarak gözükmektedir.

Tablo 5: Orta Doğu Ülkelerinde Su Kıtlığı: Falkenmark ve Shiklomanov Göstergelerine Göre Bir Karşılaştırma

<i>Ülke</i>	<i>Yıllar</i>	<i>Kişi/m³/yıl</i>	<i>Falkenmark Göstergesi</i>	<i>Shiklomanov Göstergesi</i>
Bahreyn	1955	1,427	SBB	ÇA
	1990	117	YSSY	OA
	2025	68		
Birleşik Arap Emirlikleri	1955	6,196	SBY	O
	1990	308	YSSB	OA
	2025	176		
Cezayir	1955	1,770	SBY	ÇA
	1990	689	YSB	OA
	2025	332	YSSY	
Fas	1955	2,763	SBY	A
	1990	1,117	SBB	ÇA
	2025	590	SBB	OA
Irak	1955	18,441	SBY	Y
	1990	6,029		O
	2025	2,356		A
İran	1955	6,203	SBY	O
	1990	2,203	YSB	A
	2025	816		OA
İsrail	1955	1,229	SBB	ÇA
	1990	461	YSSY	OA
	2025	264		
Katar	1955	808	YSB	OA
	1990	75	YSSY	
	2025	57		
Kuveyt	1955	147	YSSY	OA
	1990	23		
	2025	9		

Libya	1955	4,105	SBY	A
	1990	1,017	SBB	ÇA
	2025	359	YSSY	OA
Lübnan	1955	3,088	SBY	A
	1990	1,818		ÇA
	2025	1,113	SBB	
Mısır	1955	2,561	SBY	A
	1990	1,123	SBB	ÇA
	2025	630	YSB	OA
Sudan	1955	11,899	SBY	OÜ
	1990	4,792		A
	2025	1,993		ÇA
Suriye	1955	6,500	SBY	O
	1990	2,087		A
	2025	732	YSB	OA
Suudi Arabistan	1955	1,266	SBB	ÇA
	1990	306	YSSY	OA
	2025	113		
Tunus	1955	1,127	SBB	ÇA
	1990	540	YSB	OA
	2025	324	YSSY	
Türkiye	1955	8,509	SBY	O
	1990	3,626		A
	2025	2,186		A
Umman	1955	4,240	SBY	A
	1990	1,266	SBB	ÇA
	2025	410	YSSY	OA
Ürdün	1955	906	YSB	OA
	1990	327	YSSY	
	2025	121		
Yemen	1955	1,098	SBB	ÇA
	1990	445	YSSY	OA
	2025	152		
SBY: Su baskısı yok SBB: Su baskısının başlaması YSB: Yoğun su baskısı YSSY: Yoğun su sorunlarının yaşanması			Su miktarı... OA: Olağanüstü az ÇA: Çok az A: Az O: Orta OÜ: Ortanın üstü Y: Yüksek ÇY: Çok yüksek	

Kaynak: Tarafımızdan hazırlanmıştır. Dönemlere göre veriler için bkz. Adel Darwish, "The Next Major Conflict in the Middle East Water Wars", *Geneva Conference on Environment and Quality of Life*, June 1994.

Önümüzdeki 2025 yılı için yapılan projeksiyonlara (Tablo 5) göre, Orta Doğu’da pek çok ülkenin ağırlıklı olarak “yoğun su sorunlarını yaşayacağı”, çok azının ise “su baskısını hissetmeyeceği” tahmin (t) edilmiştir. Bu durum Tablo 6’da, açıktan (iyi) koyuya (kötü) değişen renk tonları ile gösterimiştir.

Tablo 6: Orta Doğu’da Su Çatışmalarının Zemin Yoklaması (2025, t)

<i>Falkenmark Göstergesine göre</i>		<i>Shiklomanov Göstergesine göre</i>	
Su baskısı yok (SBY)	3 ülke: <i>Irak, Sudan, Türkiye</i>	Su miktarı çok yüksek (ÇY)	-
Su baskısının başlaması (SBB)	2 ülke <i>Fas, Lübnan</i>	Yüksek (Y) Ortanın üstü (OÜ)	-
Yoğun su baskısı (YSB)	3 ülke <i>İran, Mısır, Suriye</i>	Orta (O) Az (A)	2 ülke <i>Irak, Türkiye</i>
Yoğun su sorunlarının yaşanması (YSSY)	12 ülke <i>Bahreyn, BAE, Cezayir, İsrail, Katar, Kuveyt, Libya, S.Arabistan, Tunus, Umman, Ürdün, Yemen</i>	Çok az (ÇA) Olağanüstü az (OA)	18 ülke <i>Bahreyn, BAE, Cezayir, Fas, İsrail, İran, Katar, Kuveyt, Libya, Lübnan, Mısır, Sudan, Suriye, S.Arabistan, Tunus, Umman, Ürdün, Yemen</i>
	Su baskısı yok (SBY)		
	Su baskısının başlaması (SBB)		
	Yoğun su baskısı (YSB)		
	Yoğun su sorunlarının yaşanması (YSSY)		

Kaynak: Tarafımızdan hazırlanmıştır.

2.3. Orta Doğu’da Su Talebi ve Arzı

Aritmetik oranla aratan *gıda* ve geometrik oranla artan *nüfus* ikilemine dayanan *Malthusyen* kuram suyu da kapsar. Çünkü gıda ürünlerinin üretimi toprak ve hava dışında suya da bağlıdır. Kaldı ki toprağın ve dolayısıyla gıdanın kalitesinde suyun niceliği belirleyicidir ve eğer su kıtsa gıda yeterliliği tehlikeye girer; sonuçta sosyo-ekonomik sorunlar bir kartopu gibi büyür.

Su, talebi bol, fakat arzı kıt ender doğal kaynaklardan birisidir. Buna göre, nüfus miktarı, artış hızı ve yoğunluğu altında, su talebi arzını aştığında talep fazlası (arz kıtlığı) oluşmuş olacaktır. Dengeyi kurma; ya talebi sabit tutarak yeni su kaynaklarını yaratmak ya da arzı sabit tutup talebi kısan ön-

lemleri uygulamakla olasıdır. Suyun talep esnekliği ‘tam inelastik’ tir.¹⁰

FAO’nun Sürdürülebilir Kalkınma Dairesi’nin bir araştırmasına göre; Orta Doğu ülkelerinin hepsinde su talebi yüksektir, fakat (yıllık bazda) sektörel su çəkilişi dağılımı farklılıklar göstermektedir¹¹. Örneğin;

i-Irak, Sudan, Umman ve Yemen toplam sularının %93-99’unu sadece tarım sektörü için çekmektedir. Kuveyt, bu sektör için sadece %4, Türkiye ise %57 oranında su kullanmaktadır. (Dünya ortalaması %69’dur.)

ii-Ev ve işyerlerinde en fazla su harcayanlar; Kuveyt (%64) ve S.Arabistan (%45) iken, Türkiye’nin payı %24, dünya ortalaması ise sadece %8’dir.

iii-Sanayi sektöründe rekor, %32 ile Kuveyt’tedir. Türkiye, dünya ortalamasının (%23) altında suyu sanayide kullanmaktadır (%19).

1990’dan 2000’e doğru ve 2025 projeksiyonuna göre her Orta Doğu ülkesinin toplam su talebi düzenli artış göstermektedir. Su talebi liginde lider Mısır iken en alt basamakta ise Katar yer almaktadır (Tablo 7). Sıcak iklim kuşağında bulunmanın dışında bunun bazı sosyo-ekonomik nedenleri¹² vardır:

i-Bölgesel çapta süren nüfus artışı. (İsrail dışındaki bölge ülkelerinde doğal nüfus artarken, İsrail’de ise Yahudi göçmen nüfusu büyümektedir.) Bir kişinin biyolojik gereksinimlerini karşılamak için günlük 25 lt. su gerekmektedir ki, bu da yılda en az 10, en fazla 300 m³ demektir.

ii-Tarıma dayalı üretimde su talebi daha fazladır. Ortadoğu’nun pek çok ülkesi tarımsal üretim ağırlıklıdır.

iii-Artan sanayileşme, refahı ve su kullanımını arttırmaktadır.

iv-Tüketim toplumu yönünde evrimle Ortadoğu toplumları, Batılı gibi suyu fazla tüketme alışkanlığı edinmeye başlamıştır. Kentl(ile)şme hızındaki artış da su talebini pompalamaktadır.

¹⁰ Yani suyun fiyatı ne olursa olsun, arzı sabitken, talep edilecek miktarı hep aynıdır. Örneğin, bir insanın günlük su tüketimi fiyattan bağımsız olarak belli bir miktarla sınırlıdır ve dolayısıyla su pahalı olduğu zaman ona olan talep azalmayacaktır. Aynı mantık toplam (makro) talep için de kurgulanabilir.

¹¹ FAO-Food and Agriculture Organization of the UN, “Water Resources Issues in the Arab States Region”, *Sustainable Development Department*, June 1996, <http://www.fao.org/waicent/faoinfo/sustdev/EPdirect/EPan0006.htm> (20.2.2012)

¹² Özhan Uluatam, *Damlaya Damlaya: Orta Doğu’nun Su Sorunu*, 2. baskı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2004, s. 108-116.

Tablo 7: Orta Doğu'da Su Talebi (milyon m³/yıl)

Ülke	Kullanım 1990	Talep 2000	Talep 2025
Mısır	60 000	69 000	84 000
Irak	40 000	51 000	70 000
Suriye	9 000	16 500	29 000
Suudi Arabistan	16 000	13 000	22 000
Yemen	2 900	3 900	4 800
İsrail	1 900	2 500	3 500
BAE	1 900	2 200	3 200
Lübnan	1 000	1 400	2 700
Umman	1 100	1 200	2 000
Ürdün	920	1 500	1 900
Kuveyt	330	670	970
Filistin	-	500	800
Bahreyn	300	400	500
Katar	190	300	500
Toplam	133 540	164 070	225 870

Kaynak: Özhan Uluatam, *Damlaya Damlaya: Orta Doğu'nun Su Sorunu*, 2. baskı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2004, s. 111.

Suyun kullanıldığı alanlar ülkeden ülkeye değişmektedir. Tablo 8, bu konuda bir fikir verebilir. Tarımda suyun en fazla kullanıldığı Orta Doğu ülkesi %94 ile Umman, sanayi için %32 ile Kuveyt'tir. Türkiye, iki alanda da %23 ve %69 olan dünya ortalamasının altındadır.

Tablo 8: Sektörel Bazda Kullanılan Yıllık Su Dağılımı (%)

	İç	Sanayi	Tarım
Libya	15	10	75
Mısır	7	5	88
S. Arabistan	45	8	47
Yemen	5	2	93
Umman	3	3	94
BAE	11	9	80
Kuveyt	64	32	4
Irak	3	5	92
Ürdün	29	6	65
Suriye	7	10	83
Lübnan	11	4	85
Türkiye	24	19	57
DÜNYA	8	23	69

Kaynak: FAO, "Water Resources Issues in the Arab States Region", *Sustainable Development Department*, June 1996.

Su konusunda, Irak ve Suriye'nin Türkiye ile olan anlaşmazlığı sorununun kaynağında adlandırma uzlaşmazlığı yatmaktadır. Türkiye, Fırat ve Dicle nehirlerini hakça ve akıllıca kullanma ilkesine dayalı “sınır aşan sular” olarak¹³ kabul ederken; Suriye ve Irak ise, matematiksel bölüştürme dayalı “uluslararası sular” olduğuna inanmaktadır.

Aşağı kıyıdaş devlet durumunda olan Suriye, çoğunlukla Irak'la ittifak yaparak, Türkiye'nin Fırat ve Dicle sularından faydalanma eylemlerinin, kendilerine zarar verdiğini ileri sürmekte ve Türkiye'nin egemenlik haklarını tartışır bir durum sergilemektedir. Suriye'nin Türkiye ile olan su sorunu, esas olarak, kullanılabilir sularının %80'ini karşıladığı ve bu yüzden bir varlık sorunu olarak gördüğü Fırat nehri merkezlidir. Suriye, Irak'la birlikte Dicle ve özellikle Fırat'tan fazla su talep ederken ilgili iki temel unsura dayandırmaktadır:¹⁴

i-Suriye, bu sular üzerinde tarihin geçmiş dönemlerinden kaynaklanan haklar anlamına gelen “kadim sulamaları” ve gelecekte de aynı şekilde kullanılabilir haklar anlamına gelen “müktesep haklar”a sahiptir. Suriye ayrıca özellikle Fırat üzerinde ciddi yatırımlar yaptığını ve bu yatırımların zarar görmemesi için de Fırat sularından belirli bir pay almak hakkına sahip olduğunu savunmaktadır.

ii-Suriye ve Irak'a göre, Fırat ve Dicle uluslararası suyollarıdır, yani matematiksel paylaşımın konusu olarak “ortak kaynaklar”dır. Matematiksel paylaşımına göre; her ülke iki nehirden ihtiyacı olan su miktarını ayrı ayrı bildirecek; her ülkede iki nehrin kapasitesi ayrı ayrı saptanacak; kıyıdaş ülkenin belli bir nehrinden almak istediği suyun toplam miktarı o nehrin debisinden fazla olursa, geri kalan miktar, oransal olarak her bir ülkenin talep ettiği miktardan düşülecektir.

2.4. Su ve Enerji Projeleri

Adını “enerji ve çevre ilişkisi”nden alan ve temiz enerji üzerine çözüm önerileri geliştiren bir kuruluş olan E2E'nin Dubai merkezli bir

¹³ Sınır aşan sulardan faydalanma kapsamı ile ilgili olarak ortaya atılan doktrinler şu şekilde sıralanmaktadır: i) Mutlak Ülke Egemenliği Doktrini, ii) Doğal Durumun Bütünlüğü Doktrini, iii) Sınır Aşan Suların Adil Kullanımı Doktrini, iv) Ön Kullanım Üstünlüğü Doktrini, vb. “*Matematiksel bölüştürme*”e karşı “*hakça ve akıllıca kullanma*” ilkesi ortaya atılmıştır. Suriye özellikle 80'li ve 90'lı yıllarda, Türkiye ile ilişkilerinin merkezine su sorununu yerleştirmiştir (H. Miray Vurmay, “Ortadoğu’da alevlenen sular”, *Cumhuriyet Strateji*, S.10, 6 Eylül 2004, s. 4-5.)

¹⁴ Şalvarcı 2003 ve Akmandor 1994'ten aktaran Bilge Ercan, “Türkiye-Suriye İlişkileri ve Orta Doğu Su Sorunu”, *Uluslararası Orta Doğu Kongresi Bildiri Kitabı*, C. II, (Ed. I.Aladağ ve D. Özveri), Kocaeli, 2012, s. 319-vd.

haberine göre, Orta Doğu ülkeleri 2012 yılı için su ve enerji sahalarında 113 yeni yatırım projesi hazırlamışlar ve bu projelerin finansmanı için 180 milyar \$'lık bir bütçe ayırmışlardır.¹⁵ (Tablo 9.) S.Arabistan tek başına, tüm projelerin yaklaşık 7'de 1'ini, bütçenin de yarısından fazlasını temsil etmektedir.

Tablo 9: Orta Doğu'da Su ve Enerji Projeleri (2012)

<i>Ülke</i>	<i>Proje sayısı</i>	<i>Proje değeri (milyar \$)</i>
S.Arabistan	16	108,9
BAE	20	34,2
Ürdün	9	6,1
Mısır	10	5,3
Irak	8	5,3
Katar	9	4,8
Bahreyn	4	4,2
Kuveyt	17	4,0
Fas	5	3,8
Umman	13	2,9
Cezayir	1	0,5
Suriye	1	0,4
Toplam	113	180,4

Kaynak: E2E, 2012.

Bu listede yer alamayan ancak dünyada en büyük su ve enerji projelerinden biri kabul edilen GAP, Türkiye için 'kara altın' petrolün yerine 'mavi altın' suyun ikame edilmesi anlamına gelmektedir. Dicle ve Fırat nehirlerimizin büyük su kütlesini denetim altına alıp, enerji ve sulama için kullanma amacıyla 2010 yılına kadar bu projeye 32 milyar \$ harcanması planlanmıştır. Bu bağlamda, inşa edilen 22 baraj ve 19 elektrik santralının üreteceği elektrik enerjisinin yanı sıra, Belçika'nın büyüklüğüne yakın 1,7 milyon hektarlık bir alanın sulanabilmesi hedeflenmiştir. Üretilecek enerji, oransal olarak Türkiye'nin enerji gereksiniminin %22'sini karşılayabilecek önemli ve iddialı bir miktardır.¹⁶

¹⁵ E2E, "Middle East injects US\$180 billion into 113 new power, water, energy projects", 02/02/2012, <http://www.e2eco.com>

¹⁶ Ali Külebi, "Türkiye Mavi Altın'ına sahip çıkmalı", *Cumhuriyet Strateji*, S. 10, 6 Eylül 2004, S. 10, s. 8-9.

3. Orta Doğu'da Su Sorununun Jeo-Ekonomik Boyutu

Foldvary, jeo-ekonominin, üç temel üretim faktörü olan 'toprak (jeo)', 'emek' ve 'sermaye malları'yla ilgili olan ekonomi kuramını ve bu faktörlerin deneysel verilerini kapsadığını; bu kavramın, Klasik iktisadı geliştiren Amerikalı H.George'nin 19. yy. çalışmalarına dayandığını belirtmektedir.¹⁷

Macmillan Sözlüğü, jeo-ekonomiyi, "*dünya ekonomilerinin birbirini nasıl etkiledikleri üzerine çalışma yapan bir bilimsel disiplin*" olarak tanımlar. Jeo-ekonomi, jeo-politiğin bir bileşeni ya da türevi olarak, coğrafyanın etkisinin makroekonomi ve uluslararası ekonomi üzerindeki uygulaması demektir. Bir başka deyişle, jeo-ekonomi, yerel ve doğal kaynaklar olarak coğrafik koşullarla ekonominin ilişkisi; uluslar arasındaki ekonomik rekabetin bir koşulu da sayılabilir. Ayrıca, jeo-ekonomi, öyle bir araştırma alanı ve stratejidir ki, hükümetler için kü-yerel (g-lokal) bir gündem, işletmeler ve üçüncü sektör (sosyal) örgütler olarak "sürdürülebilir kalkınma" içinde anlam kazanmaktadır.¹⁸

3.1. Orta Doğu'da Suyu Jeo-Ekonomik Yapan: Su Kıtlığı ve Türkiye'nin Sınır Aşan Nehirleri

Suyun kıt mı, yoksa bol bir kaynak mı olduğu; nereden bakıldığına bağlı olarak değişir. Anaakım neo-klasik ekonomi biliminin müridi olanlara göre, su kıt kaynak olup insan ihtiyaçları da sınırsızdır. Fakat M.Gandi farklı bir yaklaşım sergiliyor ve diyor ki; "*Herkesin ihtiyacına yetecek kaynak var; ama bir kişinin bile ihtirasına yetecek kadar yok.*"¹⁹ Çoiktandır küresel yönetişimin, dış politikanın bir aracı olarak kullanılan su, jeo-stratejik bir kaynak olarak potansiyel savaşların konusudur, fakat eğer 'jeo-insani' bir kaynak olarak itibar görürse kesinlikle bölgesel barışa hizmet edecektir.

Yeryüzünde 250'den fazla uluslararası nehir var ve pek çoğunun jeo-ekonomik/jeo-stratejik önemi yüksektir. Kıtlaşan tüm kaynaklar gibi, su da, görece bol olan ülkenin elinde diğerlerine karşı silaha dönüşebilmektedir. V.Hornigk, suyun tek başına silah olarak kullanılıp kullanılamayacağına ilişkin şu görüşü ileri sürer: "*Bir ulusun güçlü ve zengin olup olmaması, gücünün ve zenginliğinin büyüklüğüne ya da sağlamlığına değil, esas olarak komşularının aynı şeylere daha çok ya da daha az sahip olmasına*

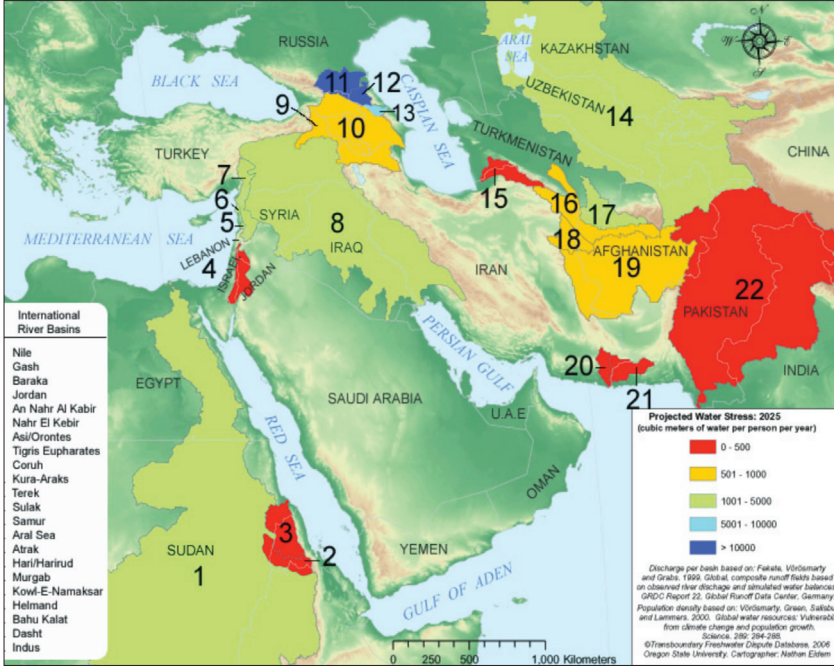
¹⁷ Fred E. Foldvary, "Geo-economic Remedies for Urban Sprawl and Blight", *Urban Restoration via Public Finance Reform*, University of California, Berkeley, April 13 1991, p. 1.

¹⁸ Geoeconomics, <http://www.geoeconomics.com/>

¹⁹ Erdem Denk, "Ortadoğu'da Jeo-İnsani Bir kaynak: Su", *Birikim*, S. 209, Eylül 2006, s. 50.

bağlıdır.” Buna göre, su kaynakları bol olan ülkelerle kıt olanlar arasında (bkz. Harita 2) gerilim, psikolojik ve sıcak savaş olasılığının her zaman var olacağı²⁰ düşünülebilir.

Harita 2: Orta Doğu’da Tahmini Su Kıtılığı (2005)

Kaynak: Houtman 2007’den aktaran Leslie Kanat, “Middle East Water Resources and Conflicts”, *Johnson Satet College*, 2010.

Bu bölgesel haritadan bir makro tablo türetilir. Ülkemizin sınır oluşturan suları içerisinde en önemlileri Meriç ve Arpaçay nehirleridir. Bunların yanısıra Bulgaristan ile sınır oluşturan Mutlu Dere ve Irak ile sınır oluşturan Hezil çayı gibi kısa mesafeli ve küçük su potansiyelli su kaynakları da mevcuttur. Sınıraşan ve sınır oluşturan yüzeysel su kaynaklarımız Tablo 10’da verilmiştir. Buna göre, Türkiye’nin tam bir kaynak planlama ve kullanabilme serbestisi bulunmayan sınır aşan/oluşturan su kaynaklarının toplam potansiyeli 66,4 milyar m³ olup bunun toplam su

²⁰ Nitekim Ürdün’ün eski Kralı Hüseyin, 1990’da, birçok defa savaştığı komşusunu kastederek, “...hiçbir sorun bizi İsrail’le tekrar savaşa girmeye zorlayamaz; su hariç!” diyerek su kıtlığının doğrudan bir savaş nedeni olabileceğini açıkça ifade etmiştir (aktaran Ahmet Dinçyürek, *Hidrostrateji*, kendi yayını, İstanbul, 2003, s. 53-54).

potansiyelimiz içerisindeki payı %36'yı bulmaktadır. Türkiye'nin kara sınırlarının %22'si de nehirlerden oluşmaktadır.

Tablo 10: Türkiye'de Sınır Oluşturan ve Sınır Aşan Sular

Sıra No	Nehir Adı	İlgili Ülkeler (Nehrin Akış Yukarısından Akış Aşağısına Doğru)
SINIR OLUŞTURAN SULAR		
1	Meriç Nehri	Bulgaristan-Türkiye-Yunanistan
2	Aras Nehri	Türkiye-Azerbaycan-İran Ermenistan
3	Arapaçay	Türkiye-Ermenistan sınır suyu
4	Hezil Ç. (Dicle'nin kolu)	Türkiye-İrak sınır suyu
5	Mutlu Deresi (Rezve)	Türkiye-Bulgaristan sınır suyu
6.	Asi Nehri	Türkiye Suriye
SINIRAŞAN SULAR		
1	Fırat Nehri	Türkiye-Suriye-İrak
2	Habur Ç. (Res-ul-Ayn-Pınar)	Türkiye-Suriye
3	Nusaybin Çağ-Çağ Pınar	Türkiye-Suriye
4	Sacir Suyu (Fırat'ın kolu)	Türkiye-Suriye
5	Culap D (Fırat'ın kolu)	Türkiye-Suriye
6	B. Cırcıp suyu (Fırat'ın kolu)	Türkiye-Suriye
7	Karacurum Çayı	Türkiye-Suriye
8	Balık Suyu	Türkiye-Suriye
9	Zerkan Suyu	Türkiye-Suriye
10	Senpas Suyu	Türkiye-Suriye
11	Dicle Nehri	Türkiye-Suriye (Sınır)-İrak
12	Zap Suyu (Dicle'nin kolu)	Türkiye-İrak
13	Şemdinlen Çayı (Zap'ın kolu)	Türkiye-İrak
14	Drahimi D. (Hezil'in kolu)	Türkiye-İrak
15	Nerduç Çayı	Türkiye-Suriye
16	Çoruh Nehri	Türkiye-Gürcistan
17	Asi Nehri	Lübnan-Suriye-Türkiye
18	Afrin Çayı (Asi Nehri'nin kolu)	Türkiye-Suriye-Türkiye
19	Sabun Suyu (Afi'nin kolu)	Türkiye-Suriye-Türkiye
20	Kura (Kür) Çayı	Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan
21	Sarısu (Gürbulak sınırı kapı)	Türkiye-İran
22	Kocadere (Veleka)	Türkiye-Bulgaristan

Kaynak: Avcı ve Yanık 1997'den aktaran Dursun Yıldız, "Sınır Oluşturan ve Sınır Aşan Sular: Dünyanın Tanımsız Alanları", *USIAD.net*, 2008, s. 3.

3.2. Su (Savaşı) Stratejilerinden Yeni Jeo-Ekonomik Savaş Senaryolarına

Kurak ve yarı-kurak bir çevrede su kıtlığı, siyasal baskıların yoğunlaşmasına, -Falkenmark'ın deyiimiyle "*su gerilimi*"ne- yol açar. Bu konuda dört farklı tartışma yapılmaktadır:²¹

²¹ Aaron T. Wolf, "Conflict and cooperation along International waterways", *Water Policy*, Vol. 1#2, 1998, p. 252.

i-Stratejik tez: Birileri su üzerine bir savaş başlatsaydı, amaç ne olurdu? Bir olasılıkla, saldırgan taraf hem nehrin aşağıya doğru (akıntı yönünde) hem de bölgesel egemeni olması gerekirdi; akıntıya karşı (yukarı yönünde) olan taraf ise herhangi bir atağa kalkışmazdı ve bunu yapmak daha zayıf devlet için çılgınlık olurdu. (Aşırı cesur olma, görünüşe göre, bunun gibi “asimetrik çatışmalara” engel olmaz. Paul’un 1904-1982 yıllarını kapsayan örnekölçekli çalışmaları bu durumu açıklamaktadır, ancak hiçbir zayıf devletin amaçlarına ulaşmadığını da göstermektedir.) Dolayısıyla, akıntıya karşı, nehir kenarında olan, nehrin aşağısında-akıntı yönündeki daha güçlü bir komşuyu düşmanca-kışkırtacaksa, suyun ya kalitesini ya da miktarını azaltan bir projeye başlaması gerekirdi.

ii-Ortak çıkar tezi: Ortak bir suyollarının iki yönü vardır: Biri, akıntıya karşı (suyun çıktığı yerde kurulan barajlar), diğeri akıntı yönünde (başat tarımsal topraklar)... Barajlar sadece elektrik sağlamazlar, aynı zamanda nehrin kenarında yaşayanlara değişik yararlar da sunarlar. Nehrin aşağısında bulunan bir ülkenin de benzeri yararları elde edebilmesi, su akışının düzenlenmesiyle olanaklıdır.

iii-Kurumsal esneklik tezi: Uluslararası su bölümü çizgisinin (boşaltma havzasının) istikrarına ilişkin diğerk etmen, anlaşma yoluyla kooperatif su rejimlerinin kurulmasıdır. Bu rejimler, diğerk sorunlarda çatışma sürerken, nehrin diğerk yakasındaki saldırgan taraflar arasında bile tüm zamanlarda oldukça esnek olmaya son verir.

iv-İktisadi tez: Su savaşlarına karşı geliştirilen bu teze göre; su, özellikle ne pahalı bir maldır, ne de bir anlaşma için mali kaynaklar sağlamaktadır; stok değil kuttur; bir başka deyişle, tüm savaş ölçeği çok pahalıdır, maliyetlerini bile çıkarmaz.

Öte yandan, su savaşları senaryosunun odağında “su gerilimi” yatar. Hidrologlara göre, bir ülkede yılda kişi başı tatlı su miktarı 1700 m³’ten düşükse, o ülkenin “su gerilimi”, anılan miktar 1,000 m³’ün altına inmiş ise “su açığı”, 500 m³’ün altında ise “mutlak kıtlık” ile karşı karşıya demektir. BM’nin raporlarına göre Orta Doğu, kişi başı ortalama yıllık yaklaşık 1200 m³ ile dünyanın en fazla su baskısı eşliğinde bulunan bölgesidir. Özellikle; Irak, İran, Lübnan ve Türkiye eşğin üstünde iken Yemen ise 190 m³ ile mutlak kıtlığı yaşamaktadır.²²

²² UNDP, “Water Scarcity, Risk and Vulnerability”, *Human Development Report*, 2006, p. 6.

Petrolle ilgili mevcut küresel çıkarlar ve çatışmalar bitmediği için, su, henüz Orta Doğu'nun tümüyle 'sıcak' bir konusu haline gelmiş değildir. Fakat bu, suyun, Orta Doğu'da potansiyel savaş tarihini yazdıracak en kritik meta olmaya başlamadığını göstermez. BM, "Gelecek İçin Tatlı Su 2003" raporunda, 2040 yılında Orta Doğu'da 'su savaşları'nın yaşanabileceği uyarısında bulunurken, Türkiye'yi Orta Doğu'nun su kaynaklarını elinde tutması nedeniyle çatışmanın tam odağında yer alacağını öngörmektedir. Bu bölge, dünya nüfusunun %5'ini barındırırken dünyadaki temiz su kaynaklarının sadece %1'ine sahiptir. Üstelik bu kaynağın %90'ı (Fırat ve Dicle örneğinde olduğu gibi) sınır aşan suların oluşmaktadır.²³

Türkiye, debisi ortalama 1000 m³ olan ve yaklaşık %90'ı kendi toprağından kaynaklanan Fırat nehrinden, gönüllü yükümlülüğünü aksatmadan, üstelik kendi barajlarının dolumu sırasında bile komşularını mağdur etmeden Suriye ve Irak'a 500 m³ su bırakmaktadır. Bu da gösteriyor ki, Türkiye, çok güçlü bir 'silah' olarak kullanılmaya elverişli olmasına rağmen suyu, silahlı terör örgütlerinin cirit attığı komşularına karşı herhangi bir 'silah' olarak kullanmamaktadır.²⁴

Orta Doğu, birçok yönüyle, dünyada su güvenliğinin olmadığı bölgelerin başında gelmektedir. Doğal kaynakların kıtlığı yerel düzeyde ve devletlerarasında potansiyel çatışmaların varlığına işaret etmektedir. Söz konusu çatışmaların pek çok nedeni var ve bunlardan biri, İsrail ile Suriye'nin taraf olduğu bir su projesinden sapmadır ki, bu, 1967'deki "6 Gün Savaşı" için önemli bir ara etmen işlevini görmüştür. İsrail'in komşuları, İsrail'in Ürdün havzasının su kaynakları üzerindeki kontrolünü fiili olarak kabul etmektedirler. Bu statükoyu açıklamaya yardımcı etmenlerden biri, İsrail'in -ABD'nin açık siyasi desteğine bağlı olarak- bölgedeki baskın askeri üstünlüğü iken, diğeri ise, ihtilafli su kaynaklarının şimdiye kadar Arap devletleri açısından birincil derecede stratejik bir hesabın konusu haline gelmesidir.²⁵

²³ Bahadır S. Dilek, "Türkiye'yi doğrudan etkileyebilecek kriz konusu: Ortadoğu'nun 'gizli gündemi' su", *Cumhuriyet Strateji*, s. 126, 27 Kasım 2006, s. 13.

²⁴ Bowker, 1996'dan aktaran Yusuf Karakılçık, "Bölgesel Su Anlaşmazlıklarının Küresel Çatışmaya Dönüşme Riski: Fırat ve Dicle Örneği", *USAK Uluslararası Hukuk ve Politika*, C. 4, S. 16, 2008, s. 45.

²⁵ Hannu Juusola, "Water Conflicts in the Middle East", *ISN (International Relations and Security Network)*, 18 October 2012.

Orta Doğu’da suya erişim her zaman bölge politikasında anahtar bir çevresel etmen olmuştur. Su yetersizliği, başat bir çevre sorunu olarak, bölge ülkelerinin çoklu ilişkilerinde dış politikalarını büyük ölçüde şekillendirmeye başlamıştır. Buna bir tür “su diplomasisi” denilebilir. Buna göre politika yapımında su, savaş nedeni olmaktan çıkarılarak barış aktörü haline getirilebilir.²⁶

Kısacası, yapılan projeksiyonlara göre, Orta Doğu’da gelecek çeyrek yüzyılda siyasal ve toplumsal kargaşanın ana kaynağının büyük bir olasılıkla savaş ya da askeri darbe değil, bölgedeki su kaynaklarının paylaşımı olacaktır. Çünkü dünyadaki en çok su yoksulu olan 15 ülkeden 10’u Orta Doğu’da konuşlanmış ve bölgedeki tarımsal politikalar kıt olan yer altı su rezervlerini alarm derecesinde tüketmektedir. Eğer bu süreç devam ederse, su üzerindeki kontrolünü bir siyasal başarı olarak toplayan hükümetlerin gücü zayıflayacaktır. Su eksenli olası bir bölgesel krizi önleme, tüm Orta Doğu hükümetlerinin etrafında toplanabileceği siyasal irade, yönetim becerisi ve liderliğe ihtiyaç duyulacaktır.²⁷

4. Türkiye Parantezi: Orta Doğu’ya Akan Sular

Bu bölümde, Türkiye’nin Orta Doğu’da su politikası olarak Güneydoğu Anadolu Projesi’ni (GAP) nasıl kullandığı ve Avrupa Birliği’nin (AB) de bu bölgesel su politikasında niçin taraf olduğu tartışılmaktadır.

4.1. Orta Doğu Su Denkleminde GAP Etmeni

Türkiye, 1976’da başlattığı GAP ile Orta Doğu’daki su çatışmalarını daha da şeffaf hale getirmiştir. Tersine de geçerlidir; su gerilimi GAP projesini önemini arttırmıştır. Ancak, GAP’ı salt Türkiye’nin bölgesel kalkınmasında bir araç olarak görmeyen, aksine, gereksindikleri su miktarını azalttığını ve bölgesel bir istikrarsızlık unsuru olarak düşünen Suriye ve Irak gibi komşu ülkeler de vardır. Suriye, Fırat ve Dicle’yi “uluslararası sular” olarak tanımlamak ve kuramsal olarak “matematiksel bölüşüm” tezini savunmaktadır. Irak da aynı tezden yanadır. Ancak Türkiye, bu iki devletin aksine kalıcı üçlü bir anlaşmayı istemekte ve Fırat-Dicle konusunda ısrarla “mutlak ülke egemenliği” tezini savunmaktadır (Tablo 11).

²⁶ Mostafa Dolatyar, “Water diplomacy in the Middle East”, <http://www.netcomuk.co.uk/~jpap/dolat.htm> (20.12.2012)

²⁷ CSIS, “Clear Gold: Water as a Strategic Resource in the Middle East”, *Middle East Program Past Projects*, 2012.

Tablo 11: Fırat-Dicle Nehir Havzasında Su Sorunu Matrisi

	<i>Türkiye</i>	<i>Suriye</i>	<i>Irak</i>
<i>Eski anlaşmalar</i>	Paylaşımaya yönelik değil	Paylaşımaya yönelik	Paylaşımaya yönelik
<i>Kalıcı üçlü anlaşma</i>	İstemiyor	İstiyor	İstiyor
<i>Uluslararası su yolu</i>	Tanımı kullanmıyor	Tanımı kullanıyor	Tanımı kullanıyor
<i>Fırat ve Dicle nehirleri</i>	Ortak havzadır	Ortak havzadır	Ayrı havzalardır
<i>Savunduğu doktrin</i>	Mutlak ülke egemenliği	Nehrin bölünmez bütünlüğü	Tarihsel kullanım hakkı
<i>Asi nehri</i>	Görüşülün	Görüşülmesin	Yorumsuz
<i>GAP</i>	İşbirliğini arttıracak	Sorunu arttıracak	Sorunu arttıracak
<i>İstenen akış miktarı (Fırat nehri için)</i>	500 m ³ /sn	700 m ³ /sn	700 m ³ /sn
<i>Çözüm</i>	Üç aşamalı plan	Miktar üzerinden paylaşım	Miktar üzerinden paylaşım

Kaynak: Konuralp Pamukçu, *Su Politikası*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2000, s. 250.

Türkiye'nin her iki nehrin kaynaklarına (Fırat %90, Dicle %50) büyük ölçüde sahip olması, 1980'li yıllardan buyana GAP'ı uyguluyor olması ve genel olarak siyasal, askeri ve ekonomik üstünlüklerinden dolayı havzada diğer iki kıyıdaş ülke (Suriye ve Irak) üzerinde bir egemen gibi hareket ettiği ve üç ülkenin bu havzadaki yaşamsal çıkarlarının uzlaşmazlığı sonucu sıcak bir savaşın kuvvetli bir olasılık olduğu vurgulanmaktadır.

Bu arada, Dünya Su Forumu'nun 5.'sinin İstanbul'da (16-22 Mart 2009) düzenlenmesi, suyun Türkiye merkezli Orta Doğu açısından yüksek önemine ve Türkiye'nin kıtalararası köprü oluşunun ve su sorunun küresel çözümü için de aynı işlevi yerine getirebileceğine olan inanca dolaylı bir işaret sayılabilir.²⁸

4.2. Orta Doğu'da Su Yönetimi ve Avrupa Birliği Etkisi

Küreselleşen dünyada artık paylaşılan su yolları hakkında uluslararası bir davranış yönetimi kurulmuştur. Böyle bir yönetimi sağlayan iki önemli belge bulunmaktadır: Biri, 1966'da yazılan ve daha sonraki yıllarda deği-

²⁸ "Suda İstanbul uzlaşması" için bkz. WWC, "Outcomes of the 5th World Water Forum", *Global Water Framework*, İstanbul, 2009.

şikliklere uğrayan *Helsinki Kuralları*; diğeri ise 1991’de tavsiye taslağını yayımlayan *BM Uluslararası Hukuk Komisyonu’nun çalışmalarıdır*. Her iki araçla, dört zorunluluğu içeren önemli ilkeler saptanmıştır: i) Suyun paylaşıldığı komşuları etkileyecek bir faaliyetten önce bu komşuları bilgilendirip danışmak, ii) su verilerini düzenli olarak paylaşmak, iii) diğer su kullanıcılarına önemli oranlarda zarar vermekten kaçınmak, iv) paylaşılan su havzasının suyunu makul ve hakça dağıtmak.²⁹

Orta Doğu su politikalarının kararlaştırılıp uygulanmasında AB de küresel rol sahibidir. Bunun üç ana nedeni olabilir: *Birincisi*, AB’nin emperyalist devletlerin Orta Doğu ile tarihsel çıkarlarının varlığı; *ikincisi*, belirli bir Avrupa nüfusunun (%18’inin) su stresi altında³⁰ yaşıyor olması; *üçüncüsü* ise, tam üyelik için müzakere ettiği ülkelerden biri olan Türkiye’nin aynı zamanda Orta Doğulu kimliğe ve en önemli su kavşaklarına sahip olmasıdır. Tüm bu gerçekleri doğrulamak üzere, Türkiye’ye yönelik 2003 Katılım Ortaklığı Belgesi, 2004 ve 2005 tarihli AB İlerleme Raporları kapsamında sınıraşan su işbirliğine, özellikle Su Çerçeve Yönergesi (SÇY) (2000) ve Birliğin taraf olduğu diğer uluslararası sözleşmeler kapsamında özgün atıflar vardır.

AB ülkelerinde su kaynakları yönetiminin temel yasası sayılan SÇY’de iç suların ve sınıraşan suların yönetimine ilişkin çeşitli hükümler yer almıştır. AB, SÇY dışında, uluslararası üç sözleşmeye taraftır: i-Sınıraşan Suyolları ve Uluslararası Göllerin Korunması ve Kullanılmasına ilişkin *Helsinki Sözleşmesi* (1995); ii-Sınıraşan Boyutta Çevresel Etki Değerlendirilmesine ilişkin *Espoo Sözleşmesi* (1997); iii- Çevresel Konularda Bilgiye Erişim, Karar Alma Sürecine Halkın Katılımı ve Yargıya Başvuruyu içeren *Aarhus Sözleşmesi* (2001). Türkiye tarafından hazırlanan Ulusal Program’da belirtilen üç sözleşmeye taraf olup olmama hususundaki kararın “üyelikle birlikte değerlendirileceği” hükmü yer almıştır.³¹

AB’nin Türkiye üzerinden Orta Doğu politikalarına etkiye pozisyonuna ilişkin kazanımlarının bir konusu da, güncel stratejik planda petrolden sonra sudur. S.İlmacı, bununla ilgili olarak; “... *Ortadoğu’da su politikalarını*

²⁹ Ayrıca bkz. İrfan Kalaycı, “Suyun Küresel ‘Kalkındırma’ Kuvveti”, *Cumhuriyet Strateji*, S. 126, 27 Kasım 2006, s. 14-15.

³⁰ European Environment Agency, “Water exploitation index”, 2009, <http://www.eea.europa.eu> (20.12.2012)

³¹ Özden Bilen, “Avrupa Birliği’nin Su Politikalarının Hidropolitik Değerlendirmesi”, *Stratejik Analiz*, Aralık 2006, s. 25-31.

etkileyememiş AB'nin bölgenin siyasal kurgusu üzerinde özlediği düzeyde egemenlik yaratması ya da bu bölgede istikrar açısından güçlü bir müttefik [Türkiye] kazan(a)mamış AB'nin kültürel açılımını somutlaştırarak Orta-doğu'ya dönük kültür ve demokrasi politikaları geliştirmesi, bunları ihraç edebilmesi hangi ölçüde olanaklıdır?" şeklinde -yanıtı içinde olan- büyük bir 'lego' sorusu sormakta ve bir özelemlerle birlikte şöyle bir durum saptaması yapmaktadır: "AB politik açıdan güçlenmeyi, uygarlık açısından da kültürel duvarları kırarak çatışmaları önlemeyi ve istikrar yaratmayı kendi stratejik vizyonuna oturtma amacındaysa, en kısa zamanda, küresel ve bölgesel su sorunlarına özgün yaklaşımlar sunan, yaptırımlarını bu doğrultuda kullanmaktan çekinmeyen bir otorite yaratmak zorundadır. Türkiye bu anlamda AB'ye güç katacaktır, zira bölgenin en zengin kullanılabilir su kaynaklarını elinde bulunduruyor. Öte yandan... Türkiye, suyu komşularına AB politikaları dâhilinde arz ederken, AB'nin bölgedeki otoritesini ve etkinliğini de pekiştiriyor olacaktır. Bu hem politik ve hem de bölge kaynaklı teröre karşı koz olarak kullanılabilir konvansiyonel bir kazançtır."³²

5. Sosyo-ekonomik ve Jeo-ekonomik Entegrasyon Önerisi: Orta Doğu Su Birliği

Orta Doğu'da suların her anlamda ısınması ne kadar bir hakikat ise, bu bölgede ivedilikle bir su entegrasyonunun kurulması da o kadar büyük bir gereksinimdir.

5.1. Su Çatışmalarından Su Barışına

Su kaynakları, su sistemleri ve uluslararası güvenlik ve çatışmalar arasındaki ilişkileri anlamak için süren çabalar bağlamında; Pacific Institute, 1980'lerin sonunda su ve çatışmalarla ilgili tarihsel bir kategori projesini başlattı ve mitler, efsaneler ve klasik Orta Doğu tarihine konu olan çatışmaların uzun ve anlamlı bir listesini çıkardı. Söz konusu projede çatışma türleri de şöyle sınıflandırıldı:³³

i-Su kaynaklarının denetimi: Devlet ve devlet dışındaki aktörler- suyun arz edildiği ya da suyun çoğaldığı yer gerilimlerin kaynağı...

³² Savaşkan İlmak, "Aklın Yolu Nereden Geçiyor: Türkiye'nin Üyeliği Avrupa Birliği'ne Neler Kazandıracak?", *Türkiye'nin Üyeliği Avrupa Birliği'ne Neler Katar?*, Kadir Has Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 16-17.

³³ Peter Gleick, "Environment and Security Water Conflict Chronology", *The World's Water*, Pacific Institute, 2006.

ii-Askeri araç (devlet aktörleri): Su kaynakları ya da su sistemlerinin bir ulus ya da devlet tarafından askeri bir eylem süresince bir silah olarak kullanılması...

iii-Siyasal araç (devlet ve devlet-dışı aktörler): Su kaynakları ve sistemlerinin bir siyasi amaca erişmek için kullanılması...

iv-Terörizm (devlet-dışı aygıtlar): Su kaynakları ve sistemlerinin şiddet ve baskı şeklinde ya da amaç ya da araç olarak devlet olmayan aygıtlarca kullanılması³⁴...

v-Kalkınma tartışmaları: Su kaynakları ve sistemlerinin, iktisadi ve toplumsal kalkınma bağlamında rekabetin, çekişmenin ve tartışmanın büyük bir kaynağı olarak görülmesi... (Yemen buna başvurdu.)

Su kaynakları kıtlaşınca, ülke içinde ve ülkeler arasında rekabet ve çatışma gerekçeleri artmaktadır. Kıtlığa ve kıtlığın şiddetli çatışmalara yol açma potansiyelini üç güç yaratmaktadır: i)Kaynağın boşalması ya da bozulması; ii)buna bağlı “kaynak pastası”nın küçülmesi; iii)pastanın dilimlerinin küçülmesine neden olan nüfus artışı ve bazılarının diğerlerinden daha büyük dilimler almalarına yol açan eşitsiz dağıtım ya da ulaşım. Özellikle bu sonuncunun pek tehlikeli olduğu bilinmelidir.³⁵

Su barışının bölgede egemen olması için öncelikle her ülkenin tüm yaşam ve üretim alanlarında tasarrufa dayalı mikro önlemleri alıp gerçekleştirmesi gerekir. Günümüzde çok yönlü bir ‘kıt mal’ olma özelliği öne çıkan suyun verimli kullanımı ile ilgili olarak bir ‘su ekonomisi’ kurgusu yaygınlaşmaktadır. Türkiye’nin öncü işadamlarından Garih ise, suyun Orta Doğu’daki geleceğine ilişkin peşine düştüğü çözüm arayışında çarpıcı –ve bir o kadar ürkütücü- bir senaryoyu dillendirmektedir: “...*Su, petrol gibi dünya borsalarında işlem gören bir ‘mal’ olacak, anlaşmalı ya da spot alınıp satılacaktır.*”³⁶

³⁴ Bu, 2006’da İsrail-Lübnan arasında gerçekleşmiştir.

³⁵ S. Postel, bu konuda şu çarpıcı örneği veriyor: İsrail yönetimi, işgal atındaki Batı Şeria’da Arapların yer altı sularını kullanmalarını ciddi anlamda kısıtlamakta ve bu da gerginliği arttırmaktadır. Kişi başına düşen su miktarına bakıldığında, İsraili yerleşimcilerin Arap komşularına göre 4 kat daha fazla su kullandıkları görülmektedir. Ve Araplar tarım için kuyu açamazken İsraililerin yüzme havuzları bile var (Sandra Postel, “Sürdürülebilir Bir Su Stratejisi Yaratmak”, *Dünyanın Durumu 1996*, L. R. Brown (Proje Yön.), (çev: S. Gül), TÜBİTAK-TEMA Vakfı Yayınları, Ankara, 1997. s. 56).

³⁶ Üzeyir Garih, *Globalleşme Sürecinde Türkiye*, Hayat Yayınları, İstanbul, 2007. s. 207.

5.2. Orta Doğu Barış Suyu (OD-BS) Projesi

OD-BS projesi, fikir olarak ortaya çıkması, fizibilite çalışmalarına başlanması sürecinde hem doğrudan tarafların ve hem de üçüncü taraf arasında yoğun tartışma konusu olmuştur. Projenin yaşama geçirilmesini engelleyen üç çekinceden söz edilmektedir:³⁷

i-Arap ülkelerinin su kaynakları açısından Türkiye'ye bağımlı olmaktan çekinmeleri ve Türkiye'nin, -projenin fizibilite çalışmasını yapan ABD'nin mühendislik-müteahhitlik şirketi B&R Engineering and Construction International'in dediği gibi- 'su imparatoru' olması.

ii-Orta Doğu'nun 8 ülkesi ve 23 önemli bölgesinden geçecek olan projenin, bölgenin bilinen ve bilinmeyen sorunlarından dolayı her türlü sabotaja-şantaja açık olması.

iii-Proje'nin Batı hattından İsrail'in de yararlanma olasılığı ve bunun Arap Bloku tarafından olumlu karşılanmaması.

iv-Yararlanacak bazı ülkeler tarafından, projeden akacak suyun pahalı sayılması.³⁸

İlginçtir ki, OD-BS projesi bölgede suya dayalı barış, işbirliği ve uzlaşmayı sağlamayı hedeflese ve bir tür "Marshall Planı"³⁹ düzenlemesi eşliğinde uygulanması önerilse de, bu Proje her nedense -özellikle Arap ülkeleri tarafından- potansiyel bir çatışma zemini olarak algılanmıştır. Her şeye karşın, bu proje bölgesel dayanışma konusunda ufuk açıcı olmuştur. Örneğin; dar bölgeli mini barış suyu projesi, denizyoluyla su nakli projesi, vb...

OD-BS Projesi'nin bazı Arap ülkeleri tarafından pahalı olarak görülmesi ve Türkiye'yi bölgede daha fazla egemen olmaya hizmet ettiğinin ileri sürülmesi, vb. nedenler, seçenek olarak, tüm bölge ülkelerinin özellikle tarım ve enerji alanlarında eşit ve katılımcı haklara sahip olmasına fırsat verecek "Orta Doğu Su Birliği"nin kurulmasını gündeme getirmiştir. Bu, suyun sosyo-ekonomik ve jeo-ekonomik tabanlı uluslararası entegrasyonu anlamına gelmektedir.

³⁷ Abdullah Kıran, *Orta Doğu'da Su: Bir Çatışma ya da Uzlaşma Alanı*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 119.

³⁸ Örneğin, BAE'nin Elektrik ve Su Bakanı'nın Temmuz 1991'de yaptığı açıklamayla; 24 milyar \$'a mal olacak projeden elde edilecek bir galon suyun 1,3 \$ iken, arıtılmış suyun bir galonunun ise 0,8 \$ olduğunu ve o nedenle projeyi dondurma kararı aldıklarını belirtmiştir (a.k.).

³⁹ İşadamı Ü. Garih, Amerikan ve Avrupalı birçok siyasetçinin, bir tür Marsahall Planı ile Orta Doğu'da yaşam koşullarının geliştirileceğini düşündüklerini ve kendisinin de, böyle bir planın ancak barış diyalogu ile birlikte gerekli olduğuna inandığını yazmıştır. (Üzeyir Garih, *Globalleşme Sürecinde Türkiye*, Hayat Yayınları, İstanbul, 2007, s. 197-198.)

Zor fakat mutlaka gerekli olan böyle bir entegrasyonu akla getiren, bölgede yaşamsal önem taşıyan büyük nehirlerin bulunması ve bu nehirler çevresinde değişik nedenlere dayalı sorunlara boğulmuş ülkelerin yer almasıdır (Tablo 12). Hatırlamak gerekir ki, Orta Doğu’da bölgesel su birliğinin uçayağı vardır: Birincisi, *Nil* (Mısır, Sudan, Etiyopya), ikincisi-*Şeria* (İsrail, Ürdün, Filistin), üçüncüsü de *Fırat ve Dicle*’dir (Türkiye, Irak, Suriye arasında).

Tablo 12: Orta Doğu’da Su Havzaları, Sorunlu Ülkeler ve Sorunun Kaynağı

<i>Su havzası</i>	<i>Sorunlu ülkeler</i>	<i>Sorunun kaynağı</i>
Fırat, Dicle	Türkiye, Suriye Irak	Barajlar, su akışının azalması, tuzlanma, hidroelektrik
Nil	Mısır, Sudan, Etiyopya	Nehir taşkınlığı, su çevrilmesi, siltasyon
Şeria, Litani, Batı Şeria	İsrail, Ürdün, Lübnan, Filistin	Su akışının değiştirilmesi ve azalması, yeraltı sularının çekilmesi, tuzlanma

5.3. Çatışma Yerine Çözüm Projeleri

Orta Doğu, adeta şiddetin içine doğmuş ülkelerden oluşan bir bölgedir. Su kaynakları, şiddetin bir parçası olduğu kadar, onun terminatörü de olabilir. Bölgede su çatışmalarını önlemek üzere bazı faydacı çözümler senaryolaştırılabilir ve uygulamaya konulabilir:

i-Orta Doğu’da su sorunu yaşayan ülkelerin iklim vb. tahliller yaparak elde ettikleri bilgileri saklamadan birbirlerine aktarabilecekleri *su veri bankası* hizmete açılmalıdır.

ii-Suyun depolanmasını ve taşınmasını sağlayacak *su tankları* kurulmalıdır. Böylece su fazlası ve kıtlığının yaşandığı durumlarda banka acil merkezi olarak çalıştırılabilir.

iii-Her ülke *ulusal su piyasasını* kurarak, çok insani gibi görünmese de, ülkeler arasında tıpkı petrol gibi suyun ticareti yapılabilir, böylece suyun bölgesel israfı bir derece önlenir.

iv-Suyun en fazla tüketildiği tarım sektöründe ‘sanayileşme’ sağlanarak, *iktisadi sulama teknolojileri* geliştirilmeli ve kullanılmalıdır. Su kıtlığı/çatışması ortamında bulunan Orta Doğu ülkeleri bu alandaki projelere yeterli yatırımlar yapılmalıdır. Örneğin, İsrail’in öncülük yaptığı deniz suyunu tuzdan arındıracak teknolojiler yaygınlaştırılmalıdır.

6. Sonuç

J.Robert'in dediği gibi, “*Modern çağın görüşlerine göre su; tükenmez bir kaynak olduğu düşünülse de sınırlıdır, bir havzadan başka bir havzaya kolayca geçebildiği için kabı ve yurdu yoktur.*” Buna rağmen, toplumun sosyo-ekonomik gelişmesinden ve ülke coğrafyasının jeo-ekonomik zenginliklerini korumaktan sorumlu olan hükümetlerin uyguladıkları tasarruf ve yatırım politikalarının tercih sıralamasında, su, altlarda yer almaktadır. Oysaki suya en iyi yatırım, onu tasarruflu kullanmaktır: Suyun yeniden kullanılması da su etkinliğini arttırabilir.⁴⁰ Ayrıca, “*Su arzının geliştiği ülkelerde iktisadi büyüme artarken, yoksulluğun imhası hızlanır.*”⁴¹

1950’li yıllarda neredeyse tüm Orta Doğu ülkelerinde su baskısı yokken, sosyo-ekonomik gelişmeye bağlı olarak 1990’lı yıllardan itibaren hızla artmıştır. Bir başka deyişle, sanayileşme, su baskısını görünür hale getirmiştir. Eğer bugüne kadar, Orta Doğu’da su merkezli bir savaş çıkmadıysa, ve belki de bir süre daha çıkmayacaksa; bunun nedenleri, büyük olasılıkla, bölgede başka bir sorunun gündeme gelmesine fırsat vermeyecek yoğunlukta yaşanan etnik çatışmalar ve demokrasi mücadeleleridir.

Orta Doğu’da su sorununun ivedilikle çözümü için savaşların ve savaş risklerinin bitmesi gerekir. Çünkü savaşın kendisi kadar olasılığı bile su sorununu çıkmaz yola sürüklemektedir. Bir başka deyişle, bölgede, dünya kamuoyunun alışık olduğu savaşlar ve savaş riskleri ortadan kalkmadan, diğer unsurlara bağımlı ya da onlardan bağımsız olarak, su eksenli savaş olasılıkları güncelliğini korumayı sürdürecektir. Zaten, sosyo-ekonomik değeri ve jeo-ekonomik önemi yüksek olan bir meta, yani su, ‘sıcak’ bir bölge için her zaman bir savaş nedeni (casus belli) olmaya çok elverişlidir. Suyu barış nedeni haline getirmek ise, tümüyle, su kaynaklarını doğru, eşit ve hakça paylaşmak üzere bir araya gelecek olan devletlerin iyiniyetli ve etkili yaklaşımlarına bağlıdır. O devletlere -bir Türk atasözünü konumuza uyarlayarak- hatırlatmak gerekir: “*Komşu komşunun suyuna muhtaçtır.*”

⁴⁰ “*Yeterince yararlanılmayan bir yenilenebilir su kaynağı olan işlenmiş atık su, Hindistan, Kaliforniya, Meksika ve Ortadoğu’nun bazı bölgelerinde sulama amacıyla harcanıyor. İsrail’de işlenmiş atık suların %70’ten fazlası sulamada kullanılıyor ve Kahire’nin 2025’teki atık su potansiyelinin, şu anda [1996] tarımda kullanılan su miktarının %83’ü kadar olabileceği tahmin ediliyor*” (G. Gardner, “Tarım Kaynaklarının Korunması”, *Dünyanın Durumu 1996*, L. R. Brown (Proje Yön.), (çev: S. Gül), TÜBİTAK-TEMA Vakfı Yayınları, Ankara, 1997, s. 108).

⁴¹ Norveç ve İsveç hükümetlerince, 2004-2005 yıllarında ‘su ve sağlığı’ odaklı hazırlanan bir rapordan. ‘*Suyu İktisadi Kalkınmanın Bir Parçası Yapmak*’ adlı bu raporda verilen birinci mesaj; su arzı, su sağlığı ve su kaynakları yönetiminin geliştirilmesi üzerinedir. (Bkz. Stockholm International Water Institute, siwi.org)

Küresel güç sahibi devletlerin ipiyle su kuyularına inilmemelidir. Zira o ip kısa gelebilir ya da zayıf olabilir. Bu nedenle bölge devletleri, kendileri dışındaki ve uzaktaki bu devletler tarafından yazılan su senaryolarının başrol oyuncusu olmak için yarışmasınlar. Yönetmeni, yapımcısı ve onların yardımcıları belli olan bu tür senaryolar, eğer hayata geçirilirse, bölgeyi her yönüyle çok kirletecektir. Bu kadar kırı de hiçbir su kaynağı tek başına ve tez zamanda temizleyemeyecektir.

Genellikle tüm fırtınalar bir bardak suda kopartılır ve Orta Doğu'daki su sorunu da bir bardak suda koparılacak bir fırtınanın konusu mu, bunu elbette küresel konjonktür gösterecektir.

KAYNAKÇA

- Anderson, Terry L. ve Donald R. Leal. *Serbest Piyasa ve Çevrecilik*, (Çev. V. F. Savaş), Liberal Düşünce Topluluğu Yayını, Ankara, 1996.
- Bilen, Özden. “Avrupa Birliği’nin Su Politikalarının Hidropolitik Değerlendirmesi”, *Stratejik Analiz*, Aralık 2006, s. 25-31.
- Bilen, Özden. *Türkiye’nin Su Gündemi: Su Yönetimi ve AB Su Politikaları*, Umut Tanı Sağlık Matbaa, Ankara, 2008.
- Chaisemartin, Marguerite de, Charlotte Herman and Michael van der Valk, “The right to water and water rights in a changing world”, in *The right to water and water rights in a changing world*, Michael R. van der Valk and Penelope Keenan (eds.), UNESCO-IHE, 2011, pp. 1-7.
- CSIS. “Clear Gold: Water as a Strategic Resource in the Middle East”, *Part of the: Middle East Program Past Projects*, <http://csis.org/program/clear-gold-water-strategic-resource-middle-east> (10.12.2012)
- Darwish, Adel. “The Next Major Conflict in the Middle East Water Wars”, *Genava Conference on Environment and Quality of Life*, June 1994.
- Denk, Erdem. “Ortadoğu’da Jeo-İnsani Bir Kaynak: Su”, *Birikim*, S. 209, Eylül 2006, s. 50-55.
- Dilek, Bahadır S. “Türkiye’yi doğrudan etkileyebilecek kriz konusu: Ortadoğu’nun ‘gizli gündemi’ su”, *Cumhuriyet Strateji*, S. 126, s. 27, Kasım 2006.
- Dinçyürek, Ahmet. *Hidrostrateji*, (kendi yayını), İstanbul, 2003.
- Dolatyar, Mostafa. “Water diplomacy in the Middle East”, <http://www.net-comuk.co.uk/~jpap/dolat.htm> (20.12.2012)
- E2E. “Middle East injects US\$180 billion into 113 new power, water, energy projects”, 02/02/2012, <http://www.e2eco.com/middle-east-injects-us180-billion-113-new-power-water-energy-projects> (10.12.2012)
- Ercan, Bilge. “Türkiye-Suriye İlişkileri ve Orta Doğu Su Sorunu”, *Uluslararası Orta Doğu Kongresi Bildiri Kitabı*, C. II (Ed. I. Aladağ ve D. Özveri) Kocaeli, 2012, s. 306-329.
- European Environment Agency. “Water exploitation index”, 2009, <http://www.eea.europa.eu> (20.12.2012)

- FAO-Food and Agriculture Organization of the UN. "Water Resources Issues in the Arab States Region", *Sustainable Development Department*, June 1996, <http://www.fao.org/waicent/faoinfo/sustdev/EPdirect/EPan0006.htm> (20.2.2012)
- Filizfidanoğlu, Dilek. "Su, Savaş Nedeni Oluyor", *Cumhuriyet Strateji*, S. 153, 4 Haziran 2007.
- Foldvary, Fred E. "Geo-economic Remedies for Urban Sprawl and Blight", *Urban Restoration via Public Finance Reform*, University of California, Berkeley, April 13 1991, <http://www.foldvary.net/works/city.html> (9.4.2012)
- Gardner, G. "Tarım Kaynaklarının Korunması", *Dünyanın Durumu 1996*, L. R. Brown (Proje Yön.), (Çev: S. Gül), TÜBİTAK-TEMA Vakfı Yayınları, Ankara, 1997.
- Garih, Üzeyir. *Globalleşme Sürecinde Türkiye*, Hayat Yayınları, İstanbul, 2007.
- Geoeconomics, <http://www.geoeconomics.com/> (9.3.2012)
- Gleick, Peter. "Environment and Security Water Conflict Chronology", *The World's Water*, Pacific Institute, 2006, <http://www.worldwater.org/chronology.html> (20.11.2012)
- Granit, Jakob and Rebecca Löfgren (eds). "Water and Energy Link Ages in the Middle East: Regional Collaboration Opportunities", *SIWI Paper* 16, 2010.
- Gupta, Joyeeta. "The current status of the human right to water", (eds.) Michael R. van der Valk and Penelope Keenan, in *The right to water and water rights in a changing world*, UNESCO-IHE, 2011, 2011, pp.47-54.
- İlmak, Savaşkan. "Akıl Yolu Nereden Geçiyor: Türkiye'nin Üyeliği Avrupa Birliği'ne Neler Kazandıracak?", *Türkiye'nin Üyeliği Avrupa Birliği'ne Neler Katar?*, Kadir Has Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s.7-64.
- Juusola, Hannu. "Water Conflicts in the Middle East", *ISN*, 18 October 2012.
- Kalaycı, İrfan. "Suyun Küresel 'Kalkındırma' Kuvveti", *Cumhuriyet Strateji*, S. 126, 27 Kasım 2006, s. 14-15.

- Kanat, Leslie. "Middle East Water Resources and Conflicts", *Johnson Sa-tet College*, 2010, <http://kanat.jsc.vsc.edu/student/conant/default.htm> (5.11.2012)
- Karakılıç, Yusuf. "Bölgesel Su Anlaşmazlıklarının Küresel Çatışmaya Dönüşme Riski: Fırat ve Dicle Örneği", *USAK Uluslararası Hukuk ve Politika*, C. 4, S. 16, 2008, s. 19-56.
- Kıran, Abdullah. *Orta Doğu'da Su: Bir Çatışma ya da Uzlaşma Alanı*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005.
- Külebi, Ali. "Türkiye Mavi Altın'ına sahip çıkmalı", *Cumhuriyet Strateji*, S.10, 6 Eylül 2004, s. 8-9.
- Özdemir, Yalçın, Ünal Öziş, Türkay Baran, vd. "Fırat-Dicle Havzasının Türkiye, Suriye, Irak, İran'daki Su Potansiyeli", *Türkiye Mühendislik Haberleri*, S. 420-2, 2002, s. 27-34.
- Pamukçu, Konuralp. *Su Politikası*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2000.
- Postel, Sandra. "Sürdürülebilir Bir Su Stratejisi Yaratmak", *Dünyanın Durumu 1996*, L. R. Brown (Proje Yön.), (Çev. S. Gül), TÜBİTAK-TE-MA Vakfı Yayınları, Ankara, 1997, s. 48-56.
- Stockholm International Water Institute, www.siwi.org (1.11.2012)
- Uluğbay, Hikmet. "Hidropolitik ve Türkiye", *Cumhuriyet Strateji*, S. 10, 6 Eylül 2004, s. 12-13.
- UNDP-UN Development Project. "Water Scarcity, Risk and Vulnerability", *Human Development Report*, 2006, http://hdr.undp.org/hdr2006/pdf/report/HDR_2006_Chapter_.pdf (10.4.2012)
- Uluatam, Özhan. *Damlaya Damlaya: Orta Doğu'nun Su Sorunu*, 2. baskı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2004.
- UN. *Water Task Force on Indicators, Monitoring and Reporting Final Report Monitoring progress in the water sector: A selected set of indicators*, http://www.unwater.org/downloads/TFIMR_Final_Report.pdf (20.12.2012)
- Vurmay, H. Miray. "Ortadoğu'da alevlenen sular", *Cumhuriyet Strateji*, S. 10, 6 Eylül 2004, s. 10-11.
- Wolf, Aaron T. "Conflict and cooperation along International waterways", *Water Policy*, Vol. 1 #2, 1998. pp. 251-265.

WWC-World Water Council. "Outcomes of the 5th World Water Forum Istanbul 2009", *Global Water Framework*.

Yıldız, Dursun. "Sınır Oluşturan ve Sınır Aşan Sular: Dünyanın Tanımsız Alanları", *USIAD.net*, 2008.